

פרשת השבוע, ויחי, תשע"ה
גיליון מס' 8
עורך: אלישי בן-יצחק, עו"ד
עורכת לשונית: עינב פלק

"ויצו אותם ויאמר אליהם"

פרשנות צוואה במשפט העברי

אלישי בן-יצחק*

הנדרש להבין את כוונותיו של המצווה. מרתק בהקשר זה גילוי הלב של השופט שניאור זלמן חשין על פרשנות הצוואה:⁶

"אני חייב להודות, כי בכל פעם שבאה צוואה ליד, זע משהו בתוך ליבי. בצוואתו של אדם גלומים לעיתים מיטב שאיפותיו ובחירי חלומות חייו, ולעולם מלווה אותך ההרגשה העגומה, כי הנה היה אדם ואיננו, ומכל הווייתו, מכל עצמיותו, נשתיירו רק גיליונות נייר אלה. ואתה שהנך זר למנוח, ולא עמדת מקרוב על אורחות חייו ועל מאווי לבבו, אתה מצווה להחליט ולקבוע אם יקומו ויהיו דברי המת, ואם יהיו כלא היו".⁷

ברשימה זו ננסה להתחקות, זעיר פה זעיר שם, אחר פרשנות הצוואה כפי שהיא עולה ממקורותיה של מורשת ישראל.⁸

מצווה לקיים דברי המת

כלל גדול משמיענו התלמוד כי "מצווה לקיים את דברי המת".⁹ בטעמו של כלל זה אנו מוצאים

⁶ ראו שניאור זלמן חשין דמויות מבית המשפט 114 (תש"ג).

⁷ ראו גם את דבריו של השופט Eve אשר עסק בפרשנות צוואות: "אני נרעד מהמחשבה כי בבוא יומי יהא עלי לפגוש בכל אותם מצווים אשר את רצונם עלי אדמות סיכלתי בפסקי דין שנתתי", אצל א' ברק **פרשנות במשפט – פרשנות הצוואה** 31 (תשס"א).

⁸ על הצוואה במשפט העברי ראו ש' אלבק **יסודות בדיני הממונות** בתלמוד 274–289 (תשנ"ד); י' ריבלין **הירושה והצוואה במשפט העברי** (תשנ"ט); פ' שיפמן "האם חלה תורת הבחירה (ELEDTION) בדיני הצוואות?" **עיוני משפט** יג, 93 (1988); י' ריבלין "שטר חצי זכר" **דיני ישראל** יג-יד, קסז (תשמ"ו-תשמ"ח); ח"ש שאנן "צוואה כהלכה" **תחומין** יג 317 (תשנ"ב); מ' ויגודה "על הצוואה" **פרשת השבוע – עיונים משפטיים בפרשיות התורה** כרך בראשית 360 (א' הכהן ומ' ויגודה עורכים, תשל"ב).

⁹ כלל זה מובא בתלמוד בכמה מקומות. למשל בבלי, תענית כא, ע"א; בבלי, כתובות ע, ע"א. לדיון בעיקרון זה לאור הכלל "דברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין דמו" (בבלי, גיטין טו, ע"א) ראו תוספות, כתובות ע, ע"א, דב"ה "הא קיבל מצוה לקיים"; משנה תורה, הלכות זכיה ומתנה, פרק ד, הלכה ה; טור ושולחן ערוך, חושן משפט, סימן רנ; חידושי

אקדמות מילן

פרשת השבוע, החותמת את ספר בראשית, עוסקת בעיקר בצוואותיו של יעקב.¹ מפשט הפסוקים אפשר ללמוד שצוואותיו של יעקב עוסקות בשני עניינים: האחת עוסקת בקבורתו,² ובה הוא מצווה את בניו כיצד והיכן לקבור אותו, והשנייה היא צוואתו הרוחנית.³ חז"ל ופרשני המקרא עסקו רבות בניסיון להבין את צוואותיו של יעקב לבניו, הן את צוואתו הרוחנית הן את זו שעסקה בענייני קבורתו.

לעתים יצקו חז"ל פרשנויות שכלל אינן עולות מפשט הכתובים. למשל על הפסוק "ויצו אותם ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי קברו אותי אל אבותיי אל המערה אשר בשדה עפרון החתי"⁴ עומד המדרש ומבאר מה ציווה יעקב את בניו:⁵

ויעשו בניו לו כן כאשר צום, הראשון על עבודת כוכבים... השני על ברכת השם... השלישי על נשיאת המטה, אמר להם תנו דעתכם שלא יגע ערל (אחד) במיטתי שלא לסלק את השכינה מעלי, אלא כסדר הזה עשו לי שאו אותי שלשה מן הצפון ושלשה מן הדרום שלשה מן המזרח שלשה מן המערב כשם שאתם עושין לי כך אתם עתידין להעשות ד' דגלים במדבר והשכינה באמצע.

דברי המדרש כלל אינם מופיעים במקרא בין דברי יעקב לבניו, ואלו נלמדים על ידי חז"ל. התלבטות בפרשנותה של צוואה אינה נחלת המקרא בלבד, אלא עיקר מלאכתו של שופט

*אלישי בן-יצחק מוסמך במשפטים מהאוניברסיטה העברית, בעל משרד עורכי דין ומרצה במרכז האקדמי שערי משפט.

¹ בסוף הפרשה אנו מוצאים את צוואתו של יוסף לאחיו, "והעליתם את עצמותי מזה" (בראשית נ כב).

² צוואתו ליוסף "אל נא תקברני במצרים", בראשית מז, כט-ל; וצוואתו לאחים בבראשית נ כט.

³ צוואתו לבני יוסף, "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי", בראשית מח ה; וצוואתו לבניו "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים", בראשית מט א.

⁴ בראשית נ כט.

⁵ בראשית רבה (מהדורת וילנא), ויחי, פרשה ק.

שתי גישות. לפי גישתו של רבנו תם (צרפת, המאה ה-12), מצווה לקיים את דברי המת משום ש"לא פסק כוחו מאותו הממון, דמכוחו יורשין".¹⁰ טעם אחר לכלל אנו מוצאים בדברי רבי יוסף שאול נתנזון (פולין, המאה ה-19) בשו"ת שואל ומשיב: "חסד של אמת שעושים עם המתים, שהמת אין לו לעשות עוד".¹¹ גישה מעניינת משמיענו ר' שלמה בן צמח דוראן, הרשב"ץ (אלג'ר, המאה ה-16) בשו"ת התשב"ץ.¹²

שלא בכל דבר אמרו מצווה לקיים דברי המת שאין האדם בשעת מיתתו נביא ולא מלך ונשיא שיצוה החיים לקיים דבריו שאין שלטון ביום המות ולא אמרו זה אלא כשצוה שיעשה מממונו כלום שמצווה לקיים דברו שהרי בממון שלו יכול לצוות וחיביבין הכל לקיים דברו ונכלל בכלל מצוות נחלות.

לשיטתו של הרשב"ץ, הכלל מצווה לקיים דברי המת חל רק כאשר אדם הותיר ממון, ועתה לאחר מותו מבקשים לחלק את עזבונו. במקרה כזה אומרים מצווה לקיים דברי המת. וזאת מהטעם שמותו של האדם אינו מקנה לאדם יתרון ויכולת לקבוע דברים שאינם בממון,¹³ אלא שעיקרון זה עומד רק כאשר מדובר בצוואה המכילה הוראות וציוויים ללא חלוקת ממון. ר' יוסף קארו בשולחן ערוך מאמץ את הגישה ש"מצווה לקיים דברי המת. אפילו בריא שציוה ומת, והוא שנתנו לשליש לשם כך".¹⁴ כלומר, הכלל חל רק מקום שהממון בצוואה הופקד בצד ג. אלא שמכוח עיקרון זה ניכרת מגמה להכשיר גם צוואות שנעשו בניגוד להלכה.¹⁵

פרשנות צוואה

המעין בספרות השו"ת הענפה ובספרות הקודקס¹⁶ יכול למצוא עיסוק רב בסוגיית פרשנותן של צוואות כחלק מפרשנותם של שטרות.¹⁷ דוגמה לפרשנות של צוואה אנו מוצאים אצל הרשב"ץ, אליו הופנתה שאלה

שעניינה באב שהותיר צוואה ובה – לצד אופן חלוקת הרכוש – ציווה שבנו יישא אישה מסוימת ובתו תישא איש מסוים; האם יש לקיים את צוואתו?¹⁸ בתשובתו מבחין הרשב"ץ בשלושה מצבים שיש ללמוד מלשון הצוואה:

אם אמר כן כמצוה לבניו יישא פלוני לפלונית ופלוני לפלוני מצווה לקיים דבריו אם ירצו לירש מה שהניח להם אביהם וכופין אותן על מצוה זו...

המקרה הראשון נוגע למצב שבו נקט המנוח בצוואתו לשון ציווי; במקרה זה תנאי לירושת הממון הוא קיום הנישואין. אולם במקרה שהמצווה לא נקט לשון ציווי אלא לשון אחרת, ממשך הרשב"ץ וקובע בתשובתו כך:

ואם לא אמר כמצווה אלא אמר תנו לבני כך וכך וישא בת פלוני ולבתי כך וכך תנשא לפלוני הרשות בידם לישא או שלא לישא.

במקרה זה אין חובה לקיים את התנאי של הנישואין, ולצאצאי המנוח נתונה הרשות לקבל את ההצעה או לדחותה. ואם לא נקט המנוח לשון של ציווי אולם כתב שבנו ישא את פלונית, קובע הרשב"ץ כך:

ואם אמר ישא פלוני לפלוני ויטול כך וכך ופלוני לפלוני ויטול כך וכך אם לא קיימו דבריו לא יטלו כלום ויירשו האחים כל הנכסים... הטעם לפי שזה הוא תנאי ואם לא יקיימו התנאי לא יטלו כלום.

לשאלת השואל במקרה זה, האב לא נקט לשון של ציווי אולם תלה את הנטילה מהירושה בנישואי הבן לפלונית. לפיכך קבלת חלק מהעזבונו תלויה בקיומו של תנאי הנישואין.

סוף דבר

בדברי ההסבר להצעת חוק הירושה, תשי"ב-1952 צוין כי "במשפט העברי ראינו מקור ראשי אך לא מקור מחייב יחיד".¹⁹ ואכן בפסיקת בתי המשפט אנו מוצאים פנייה אל מקורות המשפט העברי לצורך פירושה של צוואה,²⁰ ועיון בדרכי הפרשנות של מקורות המשפט העברי יש בו כדי לסייע²¹ בפירושם של ביטויים, מונחים ומצבים הטעונים ביאור ויישום נכון של צוואה גם בימינו אנו.

הרמב"ן, בבא בתרא קמח, ב, דב"ה "יטול ויזכה"; שו"ת מהר"י בן לב, חלק ב, סימן לט; ב"צ גרינברג "מצווה לקיים דברי המת – הכלל והשלכותיו" פרשת השבוע – עיונים משפטיים בפרשיות התורה כרך בראשית, 368 (א' הכהן ומ' יגודה עורכים, תשל"ב).

¹⁰ תוספות, גיטין יג, ע"א, דב"ה "והא לא משך".

¹¹ שו"ת שואל ומשיב, מהדורה, תניינא, חלק א, סימן א.

¹² שו"ת תשב"ץ, חלק ב, סימן נג.

¹³ כך למשל מתעוררת שאלה אם יכול אדם לצוות שלא לפרסם את כתביו. ראו למשל ' שביב "צוואת נפטר שלא לפרסם דברי תורתו" תחומין כב 234 (תשס"ב). לסקירה נוספת ראו מאמרו של "י פרנקל "מתי אין לשמוע לדברי המת?" בנתיבי חסד ואמת 13 (תשמ"א); א' בקשי דורון "כתובה המנוגדת לצוואה" תחומין יט 182 (תשנ"ט).

¹⁴ שולחן ערוך, חושן משפט, סימן רנב, סעיף ב.

¹⁵ ראו שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן קד בעניין צוואה שנעשתה בערכאות, וכן שו"ת בני ציון החדשות, סימן כד; שו"ת חשב אפור, חלק ב, סימן קו. מנגד ראו א' עצור "צוואה שהופקדה אצל עורך דין" תחומין יז 301 (תשנ"ז).

¹⁶ ראו למשל משנה תורה, הלכות זכיה ומתנה, פרקים ח-יב; שולחן ערוך, חושן משפט, סימנים רנ-רנח.

¹⁷ לסקירה של תשובות העוסקות בפרשנות ראו מפתח השאלות והתשובות של חכמי ספרד וצפון אפריקה כרך ב, 276-362 (מ' אלון עורך, תשמ"ו); מפתח השאלות והתשובות של חכמי אשכנז, צרפת ואיטליה 255-261 (ב' לפשיץ ו' שוחטמן עורכים, תשנ"ז).

¹⁸ שו"ת תשב"ץ, חלק ג, סימן קל.

¹⁹ הצעת חוק הירושה, תשי"ב-1952. פרופ' מנחם אלון מציין בספרו שבחוק נכללות הוראות שאינן תואמות את המשפט העברי. ראו מ' אלון המשפט העברי, תולדותיו מקורותיו ועקרונותיו מהדורה שלישית, 1413-1418 (1988).

²⁰ ראו למשל ד"ר 40/80 קניג ג' כהן, פד"י לו (3), 701, הדן בביאור המונח "שכיב מרע".

²¹ ראו י' זילביגר "המשפט העברי כ'תנא מסייע' בפירוש צוואות" דיני ישראל יז קפא (תשנ"ג-תשנ"ד).